

Karel Hirman*

Problémy energetiky majú klúčové postavenie v ruskej ekonomike a politike

Ekonomické reformy realizované doteraz v Ruskej federácii nepriniesli výraznejšie pozitíva. Za posledných desať rokov hrubý domáci produkt (HDP) poklesol o 45 percent a aj ostatné makroekonomické ukazovatele poukazujú na to, že ruské hospodárstvo sa ocitlo v hlbokoj depre-

* Karel Hirman; Ing., (1970) študoval ťažbu a prepravu ropy a plynu na Moskvskej univerzite nefti i gaza a na Banickej fakulte Technickej univerzity v Košiciach. Po ukončení štúdia pracoval ako korešpondent Českej tlačovej kancelárie. Neskôr pôsobil ako manažér zahraničného obchodu v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu. V súčasnosti je reportérom ekonomického týždenníka TREND, kde sa zameriava na problematiku ropy a plynu a na ekonomiky krajín SNŠ. Spolupracuje so Slovenskou spoločnosťou pre zahraničnú politiku (SFPA), kde v roku 1998 publikoval štúdiu Faktor ropy a plynu v ruskej domácej a zahraničnej politike. V roku 1999 v Inštitúte pre verejné otázky spolu s analytikom SFPA Alexandrom Dulebom vydal štúdiu Rusko na konci Jelcinovej éry.

sii, z ktorej sa nevie vymaniť. Ukrajinci dlhujú Rusku za odobraný plyn zhru-
ba dve miliardy dolárov a zrejme budú dlhovať ďalšie.¹ Hlavnou príčinou
tohto vývoja nie je realizácia reforiem, ktoré boli nevyhnutné, ale ich ustrnu-
tie. Po vykonaní základných krokov, ktorými boli liberalizácia cien, uvolne-
nie zahraničného obchodu, konvertibilita rubľa či privatizácia, nenasledovali
ďalšie kroky spojené hlavne s reštrukturalizáciou ťažkého priemyslu a ener-
getiky. Práve v mikrosfére je potrebné hľadať korene permanentnej ekono-
mickej krízy v Rusku. Medzi najväčšie slabiny ruského hospodárstva môžme
zaradiť neprehľadný daňový systém, neprofesionálnu a skorumpovanú
byrokráciu na federálnej aj miestnej úrovni, nedostatok kvalifikovaných
manažérov a v neposlednom rade celkovo nevyhovujúci právny systém, ktorý
vzhladom na rozsiahlu korupciu nezaručuje všetkým rovnosť pred zákonom
a vymáhateľnosť práva. Z týchto nedostatkov sa ďalej odvíjajú ďalšie negatív-
va, akými sú nízke zahraničné investície, nestabilná mena a z toho plynúca
dolarizácia ekonomiky a veľmi nízka platobná schopnosť jednotlivých pod-
nikateľských subjektov. Rovnako ako v sovietskej ekonomike, aj v tej dneš-
nej ruskej skoro úplne absentuje malé a stredné podnikanie či sektor služieb
alebo ľahkého priemyslu. Určitou výnimkou sú len najväčšie mestské aglo-
merácie ako Moskva či Sankt-Peterburg.

Zastavenie reštrukturalizácie ťažkého priemyslu je prapôvodnou príčinou
neustále vzrastajúcej špirály platobnej neschopnosti podnikateľských subjek-
tov. Po výraznom znížení zbrojárskeho programu, a tým aj prísunu štátnych
financií, sa mnohé podniky strojárstva či metalurgie ocitli na hranici bankro-
tu. Namiesto konkurzov a následnej zmene výrobného programu na civilnú
produkciiu však štát umožnil, aby tieto kolosy naďalej preživali. Ich produk-
cia nie je konkurencieschopná už ani na domácom trhu. Mnohé z nich sa
držia pri živote len vďaka tomu, že neplatia za odobrané suroviny a energie.
Súčasne tieto podniky neodvádzajú štátu dane a svojim zamestnancom ne-
vyplácajú mzdy, a ak, tak so značným oneskorením alebo vo forme naturá-
lií. Štát, ktorý tak nezískava predpokladané daňové príjmy z celých odvetví,
neplatí následne sociálne dávky a dôchodky, ako aj neplatí za služby a tova-
ry, ktoré od tých istých podnikov odoberá. Väčšina platieb sa následne rea-
lizuje vzájomnými zápočtami a protidodávkami tovarov. Tým sa kruh uzat-
vára a všetky hospodárske údaje sa stávajú fiktívnymi, pretože nevychádzajú
zo skutočných finančných operácií, ale sú založené na modernej forme vý-
menného obchodu známej pod názvom barter. Na konci 20. storočia sa tak
v postsovietskom priestore zrodila ekonomika, ktorá dostala veľmi trefný
prívlastok „virtuálna“. Reálne, „živé“ peniaze obiehajú len v šedej ekono-
mike, ktorá je skoro úplne dolarizovaná. Odhady hovoria, že v Rusku je v obe-

hu 30 až 40 miliárd amerických dolárov v hotovosti. Zdrojom „živých“ peňazí pre ruské hospodárstvo a štát sa tak stal len export do krajín mimo Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ), ktorého podstatu tvoria energetické palivá, suroviny a polotovary. Druhý zdroj reálnych peňazí, pôžičky a rôzne finančné výpomoci realizované predovšetkým *Medzinárodným menovým fondom (MMF)* či *Svetovou bankou (SB)*, po finančnej kríze v roku 1998 prakticky skoro úplne vyschol.

Finančná kríza v roku 1998 – jej príčiny a dôsledky

Finančná kríza roku 1998 je vlastne logickým dôsledkom virtuálnej ekonomiky. Rastúce finančné problémy štátneho rozpočtu, vyplývajúce z neustále sa znižujúceho objemu daňových odvodov, sa darilo vláde Viktora Černomyrdina vykrývať zahraničnými zdrojmi, ktoré sa získavali predajom štátnych cenných papierov známymi pod skratkou GKO (gosudarstvennyje konvertibilnyje obligacii) a z výnosov z exportu ropy. Neskôr sa emisiou nových GKO začali splácať tie staré, pričom úroková miera neustále rástla. Nové a nové emisie GKO sa čoraz viac začali ponášať na známe pyramidové hry a navyše na prelome rokov 1997 a 1998 začali prudko klesať ceny ropy. Rast podielu obsluhy štátneho dlhu na výdavkoch rozpočtu je zreteľný. Kým v roku 1996 položka výdavkov tvorila 1,51 % z vytvoreného HDP, o rok neskôr to už bolo 4,6 % HDP a v auguste 1998, keď sa rubel zrútil a štát zastavil vyplácanie svojich záväzkov, dosiahol tento podiel až 5,4 % HDP. „Náš rozpočet bol veľmi prostý. Získavali sme okolo 23 miliárd rubľov, na rozpočtových nákladoch sme museli vyplácať asi 25 miliárd a v súvislosti so splácaním GKO 30 miliárd. Bolo jasné, že sme jednoducho nemohli uhrádzať naše dlhy, úročenie ktorých navyše v tom čase dosahovalo 100 % ročne vo valútach,“ popisuje situáciu v auguste 1998 vtedajší premiér Sergej Kirijenko.² Po odvolaní jeho kabinetu a do vymenovania nového na čele s Jevgenijom Primakovom sa rubel úplne zrútil a jeho kurz z úrovne zhruba sedem rubľov za jeden americký dolár ku koncu septembra poklesol na 23 rubľov. Ruský štát vyhlásil defolt, pretože nebol schopný uhrádzať svoje finančné záväzky voči svojim veriteľom.

Finančná kríza a devalvácia rubľa bola pre ruskú spoločnosť šokom. Všeobecne totiž vládol ohľadne perspektív ekonomiky ešte začiatkom roku 1998 značný optimizmus. Ten vyplýval z toho, že v roku 1997 sa po prvý raz od začiatku reforiem podarilo dosiahnuť zastavenie poklesu HDP a niektoré sektory ekonomiky začali prejavovať náznaky oživenia. August 1998 však odhalil, aká je ruská ekonomika a tým aj štát zraniteľný. Ukázalo sa, že Moskva nedisponuje dostatkom reálnych finančných zdrojov. Výpadok zahra-

ničných úverov a príjmov z exportu ropy a zemného plynu, ako aj iných surovín prináša pre akúkoľvek ruskú vládu neriešiteľné finančné problémy. Práve august 1998 vytvoril vhodnú klímu na to, aby sa nástupca Borisa Jelčina v Kremli začal hľadať z radov tzv. silovikov, pretože ekonómovia sa ukázali ako neschopní riešiť tieto problémy. Vladimir Putin a jeho okolie si uvedomujú, že pokiaľ nezabezpečia trvalý a dostatočný prítok reálnych príjmov do štátneho rozpočtu, čo je podmienené oživením ekonomiky a rozprúdením toku „živých“ peňazí v nej, tak ďalšia kríza je neodvratná. Ruskí ekonómovia sa zhodujú v názore, že ak sa nepodarí do roku 2003, keď je splatný veľký balík zahraničných úverov, naakumulovať dostatočné finančné zdroje, tak Rusku hrozí ďalší defolt. Takéto voľné zdroje v takom krátkom časovom úseku je pritom možné získať len z proexportne orientovaných odvetví, teda z palivovo-energetického komplexu (PEK) – z ropných spoločností a plynárenského koncernu Gazprom. O kľúčovom postavení podnikov PEK v ruskom hospodárstve svedčí aj to, že ich podiel na celkovej priemyselnej výrobe dosahuje 40 %, zabezpečujú 42 % daňových príjmov federálneho rozpočtu a 46 % devízových príjmov. Pritom práve ropné spoločnosti a Gazprom sú vďaka ich rozsiahlej exportnej činnosti považované za najväčšie kanály, ktorými unikajú finančné prostriedky, navyše v devízach, z Ruska. Odhaduje sa, že za hranicami krajiny prostredníctvom exportných operácií realizovaných väčšinou cez rôzne off-shore zóny (daňové raje) bolo vyvezených niekoľko desiatok miliárd dolárov. Vo februári 1999 vtedajší minister vnútra Sergej Stepašin na jednom zo zasadnutí vlády informoval, že v rokoch 1992 až 1997 bolo z Ruska prostredníctvom týchto obchodných operácií vyvezených 76 miliárd USD. Rektor Vyšej školy ekonomiky Jaroslav Kuzminov tvrdí, že v zahraničí sa ocitlo 125 mld. USD. Prezident Vladimir Putin na nedávnom stretnutí venovanom problémom PEK vyhlásil, že mesačne z krajiny uniká 1,5 mld. USD, pričom podľa jeho slov si ruskí občania logicky kladú otázku, koľko z týchto peňazí pochádza z podnikov PEK. Vo svetle týchto faktov sa posledné kroky daňových orgánov, polície a prokuratúry voči najznámejším ruským oligarchom, ktorí vlastnia aj najväčšie ropné spoločnosti, a voči Gazpromu zdajú úplne logické. Len ten, kto získa kontrolu nad týmito spoločnosťami, môže si uchovať moc v Rusku.

Privatizácia a zrod oligarchov

Ruskí oligarchovia a nimi vedené politicko-podnikateľské skupiny sú rovnako ako spomínaná virtuálna ekonomika deťmi jelcinovského Ruska. Ich však splodila privatizácia najväčších ropných spoločností a Gazpromu. Tento proces sa uskutočnil tak, aby sa ho nemohli zúčastniť prípadní zahraniční

záujemcovia. Na uzatvorených aukciách získali akcie týchto spoločností podnikateľské skupiny, ktoré boli priamo napojené na Kremel, za podstatne nižšie ceny, ako boli v tom čase na trhu. Celý proces bol veľmi jednoduchý. Banky, ktoré boli pod vlastníckou kontrolou týchto skupín, poskytli vláde úver v určitej výške. Paradoxom bolo, že tieto banky patrili medzi tzv. splnomocnené, teda tie, ktoré mali právo disponovať so štátnymi financiami a získavali nemalé zisky ich „otáčaním“. V konečnom dôsledku tak vláde vlastne požičiavali jej vlastné peniaze. Za tieto úvery sa vláda zaručila balíkmi akcií v dovtedy štátnych ropných spoločnostiach, pričom hodnota týchto akcií bola niekoľkonásobne vyššia, ako bola výška úverov. Posledný krok spočíval v tom, že vláda tieto úvery nesplatila a akcie prepadli v prospech bánk. Inou formou bol predaj cez špeciálne aukcie prístupné len vopred „vyvoleným“ účastníkom, teda vedeniu samotných spoločností, ktoré bolo tiež spriaznené s Kremľom. To za opäť veľmi nízke ceny kúpilo štátom predávané akcie, pričom kupujúcim bola spravidla spoločnosť registrovaná v niektorom z daňových rajov. Akcie boli teda kúpené za peniaze, ktoré ostali v zahraničí z exportných operácií samotných podnikov. Jeden z najznámejších ruských oligarchov Boris Berezovskij nedávno spomínal, ako sa mu pred piatimi rokmi na jednej z takýchto uzatvorených aukcií spolu s partnermi podarilo kúpiť kontrolný balík ropnej spoločnosti Sibneft za 110 mil. USD. Pritom podľa slov samotného B. Berezovského kapitalizácia tejto spoločnosti dosahuje v súčasnosti hodnotu dvoch miliárd dolárov a pred devalváciou rubľa v roku 1998 to bolo dokonca 7 mld. USD. Podobným spôsobom boli predané aj akcie ďalšej ropnej spoločnosti – Ťumeňskaja naftovaja kompanija. Akcie, ktorých trhovú hodnotu v čase predaja dosahovala 5 mld. USD, boli predané za 810 mil. USD skupine Alfa-Grup a Renova, pričom štátny rozpočet obdržal len 170 mil. USD a zvyšok mali noví vlastníci reinvestovať v rámci spoločnosti. Rovnako boli sprivatizované aj väčšinové balíky akcií ropných spoločností Lukoil, Sidanko či plynárenského koncernu Gazprom.

Celá táto privatizačná hra sa odohrávala v čase, keď bol Viktor Černomyrdin premiérom. Jeho dlhodobo pevná politická pozícia vyplývala práve z viac ako úzkych vzťahov premiéra s Gazpromom. Veď to bol práve V. Černomyrdin, ktorý na konci 80-tych rokov založil tento plynárenský koncern a do premiérskeho kresla ho B. Jelcin vymenoval priamo z postu jeho riaditeľa. Väčšinový balík akcií Gazpromu bol privatizovaný na uzatvorených aukciách v roku 1994, pričom panuje všeobecná zhoda, že ich majiteľom sa stal samotný V. Černomyrdin. Na jar 1997 B. Jelcin vymenoval do funkcií prvých podpredsedov vlády Anatolija Čubajsa a Borisa Nemcova, považovaných za libe-

rálnych politikov a prívržencov ekonomickej reformy. Ich hlavnou úlohou bolo zabezpečiť dostatok finančných zdrojov na úhradu už vtedy enormne vzrastajúcich dlhov štátu na sociálnych dávkach, dôchodkoch a mzdách štátnych zamestnancov vrátane príslušníkov vojsk a ministerstva vnútra. B. Nemcov, ako minister palív a energetiky a vicepremiér zodpovedný aj za prirodzené monopoly, spolu s A. Čubajsom, ktorý mal na starosti rezort financií a vyjednávanie s MMF, začali v prvom rade od ropných spoločností a Gazpromu vyžadovať okamžité uhradenie daňových záväzkov. Súčasne začali požadovať ich reštrukturalizáciu a osobitne pri Gazprome aj rozčlenenie, ktoré by obmedzilo ich monopolné postavenie. To vyvolalo odpor vedení týchto spoločností. Obaja potom, čo Štátna дума, dolná komora ruského parlamentu, na podnet šéfa Gazpromu Rema Viachireva odmietla iniciatívy oboch vicepremiérov a proti ich zámerom sa postavil aj samotný premiér, stratili značnú časť svojich právomocí týkajúcich sa PEK. Tak sa skončil prvý pokus o elimináciu vplyvu V. Černomyrdina a oligarchov PEK.

Bolo príznačné, že o premiérske kreslo nakoniec pripravili V. Černomyrdina až vonkajšie ekonomické faktory, a to prudko klesajúce ceny ropy a následne aj zemného plynu. Jeho odvolanie na jar 1998 a vymenovanie Sergeja Kirijenka za premiéra opäť upevnilo pozície mladých reformátorov. Výrazne sa stenčujúce príjmy z exportu ropy a plynu už vtedy začali ohrozovať finančnú stabilitu celej ekonomiky a osobitne vládnej kasy. Jediným reálnym príjmom pre štát tak ostali pôžičky MMF, čo vrátilo politickú iniciatívu do rúk B. Nemcova a A. Čubajsa. Už za podpory S. Kirijenka sa opäť obrátili na Gazprom a ropné spoločnosti, od ktorých začali veľmi dôrazne požadovať nielen pravidelné uhrádzanie daňových povinností len v peňažnej forme, ale aj zaplatenie starých záväzkov. Celkový dlh Gazpromu voči rozpočtu k 1. júlu 1998 dosahoval podľa vlády 13 mld. rubľov (cca 2,15 mld. USD). Samotný Gazprom vykazoval záväzky voči štátnemu rozpočtu vo výške 7 mld. rubľov (okolo 1,1 mld. USD), ale jeho pohľadávky voči odberateľom vrátane štátnych inštitúcií dosahovali až 80 mld. rubľov (13,3 mld. USD). Tento plynárenský koncern sa tak stal spolu s energetickou spoločnosťou JES Rossiji a ropnými spoločnosťami najväčšími kreditormi celej ruskej ekonomiky a napriek svojím dlhom na daňových odvodoch aj samotného štátu.

Energetická kríza v Rusku

Najväčšie ložiská ropy a zemného plynu boli objavené v západnej Sibíri v 60-tych a 70-tych rokoch. Ich ťažba začala zhruba o 10 až 15 rokov neskôr a hlavne v prípade ropných ložísk kulminovala koncom 80-tych rokov na úrovni necelých 600 mil. ton.³ Odvtedy, aj v dôsledku krízy ruskej ekono-

mičky a reformy ekonomík bývalých komunistických krajín, čo sa prejavilo na poklese spotreby a znížení energetickej náročnosti výroby, ťažba ropy klesá, pričom v posledných rokoch dosahuje zhruba polovicu úrovne z konca 80-tych rokov. Samotný fakt poklesu ťažby ropy či plynu by nebol problémom, keby súvisel skutočne len s celkovým poklesom výkonnosti ekonomiky a tým aj ich spotreby. Tento pokles však vyplýval aj z toho, že počas posledných desiatich rokov sa do prieskumu a otvorenia nových ložísk investovalo len minimum prostriedkov. Bol to dôsledok nielen nezodpovedného prístupu nových vlastníkov ropných spoločností a Gazpromu, ale aj toho, že týmto spoločnostiam domáci odberatelia a ich tradiční zákazníci z krajín SNŠ prestali platiť. Jediným zdrojom peňazí ostal len export mimo SNŠ, na ten však smeruje len zhruba 20 až 25 percent vyťaženej ropy alebo plynu. Príjmy z exportu tak stačili vykrývať nevyhnutné potreby spoločností PEK, ale už zďaleka nepostačovali nielen na uhrádzanie daňových povinností, ale hlavne na nové investície. Celkové pohľadávky podnikov ruského PEK voči domácim odberateľom a zákazníkom z krajín SNŠ dosahujú v súčasnosti celkovo 710 mld. rubľov (zhruba 25 mld. USD), čo zodpovedá približne záväzkom Ruska voči MMF. Bolo len otázkou času, kedy sa aj PEK zmení z lokomotívy ruskej ekonomiky na jej brzdu. Stalo sa to v momente, keď sa ekonomika začala oživovať, rásla výroba a tým aj spotreba energetických surovín. Aj minimálny, zhruba jednopercenčný nárast HDP v roku 1999 stačil na to, aby sa v Rusku naplno prejavila energetická kríza.

„Investície vložené do PEK v predchádzajúcich desaťročiach sa vyčerpali. Základné výrobné fondy zastarali a opotrebovali sa. Všetko toto ohrozuje normálne energetické zásobovanie krajiny a rozpočtové príjmy. Spolu so závislosťou tohto odvetvia od svetových cien ropy vytvára pre štát vždy nebezpečenstvo finančných a sociálnych otrasov podobných tým, ktoré boli v roku 1998,“ vyhlásil V. Putin na celoštátnom stretnutí venovanom otázkam rozvoja PEK v marci 2000 v západosibírskom Surgute.⁴ Rusko v roku 1999 po prvý raz zažilo niečo, čo bolo dovtedy známe len zo susedných krajín SNŠ, ktoré nedisponujú vlastnými dostatočnými energetickými zdrojmi. V niektorých regiónoch dochádzalo k výpadkom dodávok elektrického prúdu v dôsledku nedostatočných zásob paliva v elektrárňach. Najprv to postihlo okrajové regióny, predovšetkým Ďaleký východ. V priebehu prvého polroka 2000 však začali byť dodávky prúdu, ale aj plynu obmedzované aj v mnohých centrálnych oblastiach Ruska vrátane takých bohatých regiónov, ako je Samarská oblasť.

Situácia je o to zložitejšia, že oživovanie ekonomiky nastáva práve v okamihu, keď sa naplno začína prejavovať pokles ťažby na kľúčových ložiskách

ropy a plynu. Zemný plyn má pritom v celkovej energetickej bilancii Ruska až vyše 60 percentný podiel. Mazut, ako ropný produkt, je rovnako významným palivom mnohých elektrární. Zníženie dodávok týchto surovín zo strany Gazpromu a ropných spoločností vytvára pre JES Rossiji neriešiteľný problém. Tento monopolný podnik sa dostáva medzi dva mlynské kamene. Na jednej strane sú to jeho dodávatelia surovín, ktorí požadujú uhradenie starých dlhov, na strane druhej sú to odberatelia vrátane štátu, ktorí podniku dlhujú za odobranú elektrinu 280 mld. rubľov (10 mld. USD). Odstavenie dodávok neplatičom by teda znamenalo, že bez prúdu ostane celé Rusko. Lenže ropné spoločnosti a Gazprom už ďalej nemôžu ťažiť a dodávať ropu a plyn zadarmo. Nutne potrebujú zdroje na otvorenie nových ložísk. V roku 1999, keď ťažba ropy vrátane plynového kondenzátu dosiahla skoro 305 mil. ton, prírastok nových ťažiteľných zásob dosiahol len necelých 200 mil. ton. Ešte horšia situácia bola v prípade plynu, keď prírastok nových zásob v objeme 208 mld. m³ pokryl zhruba tretinu celkovej ťažby v objeme 591 mld. kubíkov. Veľké ropné ložiská so zásobami vyše 100 mil. ton zabezpečujúce 57 % celkovej ťažby sú dnes opotrebované na 56 % a nezvratne sa dostali do štádia klesajúcej ťažby, pričom až 80 % vyťaženej ropy je už zavodnenej. Veľmi zložitá situácia je v prípade troch najväčších ložísk zemného plynu – Medvežie, Urengoj a Jamburg. Ich zásoby sú vyťažené na 46 až skoro 79 % (Medvežie) a ťažba na nich taktiež nezvratne klesá.⁵ Gazprom oznámil, že jeho dodávky plynu na domáci trh sa v tomto roku znížia o 20 mld. m³ a v roku 2002 deficit plynu má dosiahnuť 80 mld. m³. Ak sa majú tieto negatívne tendencie zvrátiť a podniky PEK vrátane JES Rossiji majú získať dostatok zdrojov na obnovu zariadení a zvýšenie ťažby, musí sa nielen výrazne zlepšiť platobná disciplína ich odberateľov, ale musia sa výrazne zvýšiť aj ceny elektrickej energie a plynu na ruskom trhu. Tie sú, na rozdiel od cien iných tovarov vrátane kovov, ešte stále hlboko pod úrovňou svetových cien. Zvýšenie cien na energie však bude znamenať vyššiu infláciu a následné spomalenie rastu ruskej ekonomiky. Zvýši to náklady na výrobu a produkcia mnohých ruských podnikov, hlavne z oblasti metalurgie, stratí svoju jedinú konkurenčnú výhodu na svetových trhoch – extrémne nízku cenu svojej produkcie. Ak sa však neprijmú opatrenia, ktoré stabilizujú a oživia PEK, celé odvetvie sa dostane najneskôr do piatich rokov do neriešiteľnej krízy a s ním aj celá ruská ekonomika a spoločnosť.

Ropa a plyn v ruskej zahraničnej politike

Export ropy a plynu tvorí nielen významný zdroj príjmov ruskej ekonomiky a štátu, ale je aj dôležitým nástrojom ruskej zahraničnej politiky. Tento

faktor sa veľmi výrazne prejavoval aj v politike Sovietskeho zväzu. Dodávky energetických surovín za ceny nižšie, ako boli ceny svetové, predstavovali výrazný doping pre menej rozvinuté komunistické satelity Moskvy, akými bola Kuba či Mongolsko. Pre komunistické vlády strednej Európy zase predstavovali odmenu za ich lojalitu a tiež významný ekonomický vankúšik pre čoraz zastaralejší priemysel, ktorého produkcia strácala konkurencieschopnosť. Tieto štáty, ako bývalá NDR či Československo, sa tak stávali ekonomicky závislými od Sovietskeho zväzu. Od začiatku 90-tych rokov sa však týmto štátom vďaka ekonomickej reforme, reštrukturalizácii národných ekonomík a prílevu zahraničných investícií podarilo postupne preorientovať svoj export na západné trhy. Potvrdil to aj rok 1998, keď ruská finančná kríza mala len minimálny dopad na ekonomiky stredoeurópskych štátov a aj pobaltské krajiny zasiahla relatívne okrajovo. Po rozpade Varšavskej zmluvy a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci, po začlenení Poľska, Maďarska a Českej republiky do NATO a po začatí rokovaní o vstupe do EÚ stratila Moskva politické, ale aj ekonomické prepojenie s týmto regiónom. Jedinými významnejšími momentmi vo vzájomných vzťahoch sú export energetických surovín a staré dlhy Sovietskeho zväzu voči týmto krajinám, ktoré na seba prevzalo Rusko. Na hospodárskom summite krajín strednej a východnej Európy v rakúskom Salzburgu v júli 1997 upozornil na túto skutočnosť aj ruský liberálny ekonóm a politik Grigorij Javlinskij. Podľa jeho slov, vo vzťahu Ruska k stredoeurópskym krajinám sa mu javia ako kľúčové dve okolnosti: „Moskva musí prestať používať ropu a plyn ako politický nástroj a po druhé by mala jasne povedať, kedy a ako splatí svoje dlhy.“⁶ Krajiny strednej Európy, konkrétne Visegrádskej štvorky, však nepredstavujú len významných odberateľov ruských surovín. Ešte dôležitejšia je ich rola tranzitéroov ruskej ropy a hlavne plynu do krajín západnej Európy. „Záujmy Ruska v strednej Európe majú veľmi dlhodobý strategický charakter. Rusko získava viac ako 40 % valutových príjmov z predaja energetických surovín. Hlavné ropovody a plynovody prechádzajú práve cez územie strednej Európy,“ konštatoval riaditeľ Ruského inštitútu strategických štúdií Jevgenij Kožokin.⁷

Hlavnou snahou ruských ropných spoločností a Gazpromu je, aby zákazníci zo strednej Európy neobmedzovali nákup surovín z Ruska a nesnažili sa získať aj iných dodávateľov ropy či plynu. Toto ich úsilie má podporu aj oficiálnych ruských štátnych miest. Ruský veľvyslanec v Prahe Nikolaj Riabov verejne pohrozil, že ak Česká republika vstúpi do NATO, môže dôjsť k regulácii dodávok ropy a plynu. Na jar 1997 česká vláda bola nakoniec nútená podpísať kontrakt s nóorskymi spoločnosťami na dodávky zemného plynu.

Vláda nového prezidenta V. Putina prikladá práve rope a plynu v politike voči krajinám strednej a východnej Európy veľkú dôležitosť. Na svojom zasadnutí 30. decembra 1999 sa ruská vláda zaoberala analýzou politiky voči týmto krajinám, v ktorej sa konštatuje, že prioritou zahraničnej politiky Moskvy v tomto regióne majú byť dodávky zemného plynu a ropy, paliva do jadrových elektrární a splácanie dlhov dodávkami zbraní, strojov a náhradných dielov. V. Putin, ešte vo funkcii premiéra, v tejto súvislosti vyhlásil, že krajiny strednej a východnej Európy sú pre Rusko veľmi dôležité.⁸

Vo vzťahu ku krajinám SNŠ tvoria podniky a dodávky PEK veľmi dôležitú súčasť ruských zahraničnopolitických a ekonomických záujmov. Najdôležitejšie dva štáty SNŠ, ktoré oddeľujú Rusko od Európy – Bielorusko a Ukrajina – sú odkázané na dovoz ruských energetických surovín. Súčasne však tvoria veľmi dôležitý tranzitný koridor pre dodávky ropy aj plynu smerom do Európy. Snaha o reintegráciu týchto dvoch štátov zo strany Ruska je motivovaná do značnej miery aj týmto faktorom. Už len ich samostatnosť totiž sťažuje ruský export, a to nielen čo sa týka ropy a plynu, ale aj ostatných tovarov, pretože značne predražuje dopravné náklady. Zvyšujú sa tranzitné poplatky za prepravu na železnici, ako aj pri preprave ropovodmi či plynovodmi. Znižuje to cenovú konkurencieschopnosť ruských tovarov na kedysi západnej hranici Sovietskeho zväzu, ktorá sa čoskoro stane východnou hranicou EÚ. Splynutie Bieloruska s Ruskom neprináša pre Moskvu ani tak bezpečnostné výhody, ako hlavne ekonomické výhody spojené s tranzitom výrobkov na západ.

Logicky s tým súvisí aj snaha Gazpromu o vybudovanie novej trasy plynovodu, ktorá by umožnila presmerovať čo možno najväčší objem exportu plynu do Európy mimo územie Ukrajiny cez Bielorusko. To, že sa tento projekt stal aktuálny práve v roku 2000, má však viacero príčin. Azda najdôležitejšia z nich súvisí s už spomínanou klesajúcou ťažbou plynu v Západnej Sibíri. Gazprom si ďalej už nemôže dovoliť dodávať plyn na Ukrajinu bez toho, aby zaň dostal zaplatené. Výška celkového dlhu udávaná oboma stranami sa líši, ale určite presahuje jednu miliardu dolárov. Situácia sa ešte zhoršila v zime na prelome rokov 1999 a 2000, keď Ukrajinci v dôsledku vlastnej prehľbujúcej sa energetickej krízy začali nelegálne odoberať ruský plyn, ktorý bol tranzitovaný cez ich územie smerom do Európy. V tomto prípade sa údaje oboch strán tiež líšia, ale je zrejme, že ide o miliardy metrov kubických plynu, pričom tieto odbery pokračovali aj v priebehu prvého polroku roku 2000. Za danej situácie Gazprom s priamou podporou V. Putina a ruskej vlády oprášil starý návrh na vytvorenie spoločného podniku Gaztranzit z roku 1996, ktorý by prevádzkoval na území Ukrajiny sieť tranzitných plynovodov a na nich nadväzujúcu infraštruktúru. V roku 1996 ukrajinský parlament zablokoval realizáciu po-

dobného návrhu s odôvodnením, že by to narušilo územnú zvrchovanosť a nezávislosť Ukrajiny. Tranzit plynu je totiž jedinou reálnou kartou, s ktorou môže Kyjev vo vzťahoch s Moskvou hrať. Jej strata by skutočne výrazne oslabilo pozície Kyjeva v rokovaníach s Moskvou vo všetkých otázkach týkajúcich sa nielen ekonomiky, ale aj politiky či obrany.

Ruské návrhy Ukrajine zapadajú do celkového rámca ruskej zahraničnej politiky voči krajinám SNŠ v poslednom období. Práve v dôsledku domácej energetickej krízy začalo Rusko zaujímať veľmi aktívnu pozíciu v týchto otázkach aj v priestore SNŠ. V tomto smere je kľúčovým návrh Moskvy na vytvorenie spoločného energetického priestoru Turkménska, Kazachstanu, Bieloruska, Ukrajiny a Ruska. Realizáciou tohto návrhu Rusko sleduje niekoľko cieľov. V prvom rade by to napomohlo riešenie problémov jeho domácej energetiky. Zreteľné je to predovšetkým na výraznej zmene postoja voči Turkménsku. Kým ešte v roku 1997 Gazprom s podporou vtedajšej vlády V. Černomyrdina fakticky zablokoval tranzit turkménskeho plynu na Ukrajinu a prípadne ďalej do Európy, dnes ruský koncern prejavuje obrovský záujem na uzatvorení dlhodobého kontraktu na dodávky turkménskeho plynu do Ruska a ponúka aj možnosť jeho tranzitu do tretích krajín. V tomto roku dovezie Gazprom 20 mld. kubických metrov turkménskeho plynu, čo pokryje očakávané zníženie ťažby zo sibírskych ložísk. V budúcom roku to už bude o desať miliárd viac. Dohodu o tom podpísali počas návštevy V. Putina v Ašchabade. Gazprom má však záujem na podpísaní dlhodobého kontraktu na obdobie minimálne 10 rokov, ktorý by mu umožnil ročne importovať 50 až 80 mld. kubických metrov plynu z tejto stredoázijskej krajiny. Turkménsky plyn by tak umožnil vyriešiť hroziaci problém s nedostatkom plynu na domácom trhu, ktorý by sa mohol prejavíť aj na exporte do Európy, čo by veľmi vážne poškodilo nielen Gazprom, ale celú ruskú ekonomiku. Ponuka pre Turkménsko sleduje aj ďalší cieľ, ktorým je zabránenie výstavby Transkaspického plynovodu, ktorý by smeroval krížom cez Kaspické more, Azerbajdžan a Gruzínsko do Turecka. Tento plynovod, ktorý mal podporu aj amerických firiem a Bieleho domu, predstavoval vážnu konkurenciu pre už budovaný plynovod Blue Stream (Modrý potok), ktorý povedie z južného Ruska cez Čierne more do Turecka. Podobné zámery Rusko sleduje aj v ponuke Kazachstanu zvýšiť export ropy z tejto krajiny cez sieť ruských ropovodov. Obmedzil by sa tak záujem Kazachstanu o využitie pripravovaného ropovodu Baku-Tbilisi-Ceyhan, ktorého výstavbu presadili vlády USA a Turecka.

Ruská politika v priestore Kaspického mora, kde sa nachádzajú významné ložiská ropy aj zemného plynu, doposiaľ vychádzala zo stratégie zadržiavania. Moskva skrátka nemala záujem, aby sa práce na rozpracovávaní tamajších ložísk skutočne rozbehli a aby sa začali stavať ropovody a plynovody, ktoré

by boli schopné prepraviť vyťažené suroviny na európske a svetové trhy. Nešlo pritom len o hrozbu, že trasy týchto nových potrubí obídu Rusko, ale Kremľ, ako aj väčšina ruských ropných spoločností vrátane Gazpromu, videl v kaspických ložiskách predovšetkým nevítanú konkurenciu. K zmene stanoviska ruskej vlády a ruských spoločností neprispela len prehlbujúca sa domáca energetická kríza, ale aj pomerne prekvapivé objavenie veľkých ložísk uhľovodíkov aj v oblasti Kaspiku pri ruskom pobreží. Na jar roku 2000 ruská ropná spoločnosť Lukoil oznámila, že pri vrtnom prieskume objavila v šelfe Kaspického mora pri pobreží Ruska nové veľké ložisko ropy s predpokladanými zásobami vo výške okolo 300 mil. ton. Táto skutočnosť sa odzrkadlila na ruskom stanovisku k právnemu štatútu Kaspiku. Doteraz Rusko spolu s Iránom odmietalo návrhy Kazachstanu, Turkménska a Azerbajdžanu na rozdelenie Kaspického mora na národné sektory. Zmenu postoja Moskvy však naznačila už dohoda s Kazachstanom podpísaná prezidentmi oboch krajín v júli 1998 v Moskve. Kazachstan a Rusko si podľa nej rozdelili dno severnej časti Kaspiku, pričom využívanie prírodných zdrojov malo ostať spoločné. Po objavení ložiska ropy Lukoilom novovymenovaný námestník ministerstva zahraničných vecí Viktor Kalužnyj, ktorý bol súčasne prezidentom V. Putinom vymenovaný aj za osobitného splnomocnenca pre oblasť Kaspiku, tento návrh predostrel aj ostatným štátom v oblasti. Navyše Kazachstanu navrhol, aby sa predpokladané ložiská uhľovodíkov, ktoré sa nachádzajú na línii oddeľujúcej národné sektory oboch krajín, ťažili a využívali spoločne rovnakým dielom.

Je zrejme, že záujmy podnikov PEK budú mať v ruskej politike čoraz dôležitejšie miesto. Na druhej strane obchodovanie s energetickými surovinami ostáva jedným z posledných dôležitých nástrojov zahraničnej politiky Ruska, ktorý môže uplatniť. Prezident V. Putin a jeho vláda si to plne uvedomujú, pričom nemalú úlohu v tom zohráva aj narastajúca energetická kríza v samotnom Rusku. Na stretnutí v Surgute, ktorého sa zúčastnili všetci vedúci predstavitelia PEK, V. Putin povedal: „Jeden zo strategických záverov spočíva v tom, že štát musí zaujať aktívnu líniu obrany domácich podnikov PEK na medzinárodnej scéne. Akékoľvek ohraničenia zavádzané proti našim tovarom sa musia dôkladne preverovať. A ešte lepšie – zabraňovať im. Myslím si, že predtým sme sa tým nezaoberali dostatočne efektívne. V nových podmienkach sa bez toho nezaobídeme. Je potrebná diplomatická podpora pri likvidácii dlhov zahraničných partnerov, pri znižovaní tranzitných a iných poplatkov. Zodpovedajúce pokyny budú odoslané všetkým ruským velvyslanectvám a obchodným zastupiteľstvám.“ Podľa jeho slov, celá aktivita v tejto oblasti musí „vychádzať z geostrategických záujmov Ruskej federácie“.⁹

■

Tabuľka č.1.: Vybrané hospodárske ukazovatele ruskej ekonomiky

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Nominálny hrubý domáci produkt (mld. USD)	276,3	374,6	428,9	446,6	275,4	194,8	207,7
Reálny hrubý domáci produkt (zmena v %)	-12,7	-4,0	-5,0	0,0	-4,6	0,8	0,5
Priemyselná výroba (reálna, zmena v %)	-21,0	-3,3	-4,0	1,9	-5,2	5,9	1,1
Rozpočtový deficit (% hrubého domáceho produktu)	-10,3	-3,1	-4,3	-4,6	-3,2	-4,0	-3,5
Spotrebiteľské ceny (zmena v %)	323,0	194,0	48,0	15,2	28,0	87,6	30,3
Miera nezamestnanosti (%)	7,0	8,3	9,6	10,8	11,8	12,8	12,9
Priemerná hrubá mesačná mzda (RUB)	220	472	806	965	1107	1522	2413
Vývoz tovarov (mld. USD)	68,1	82,7	90,6	88,9	74,8	69,2	73,9
Dovoz tovarov (mld. USD)	50,5	61,9	67,5	71,7	57,4	40,1	44,4
Priame zahraničné investície (mld. USD)	0,6	2,0	12,1	2,9	7,8	6,8	7,9
Hrubý zahraničný dlh (mld. USD)	119,3	120,4	125,0	130,8	150,8	153,9	151,2
Hrubý zahraničný dlh (% hrubého domáceho produktu)	43,2	34,6	29,1	29,3	54,7	79,0	74,6
Kurz meny (RUB/USD, priemer obdobia)	2,2	4,6	5,1	5,8	9,7	25,9	32,6

Poznámka: Údaje za roky 1999 a 2000 sú predpokladané.

Prameň: Creditanstalt, TREND č. 49/1999, s. 5A.

Tabuľka č. 2: Vývoj ťažby ropy a zemného plynu v Rusku

	1988	1991	1993	1995	1997	1998	1999	2000
Ropa vrátane plynového kondenzátu (mil. ton)	568,8	462,3	353,9	306,8	305,6	303,4	302,0	300,0
Zemný plyn (mld. M ³)	589,8	643,4	618,4	595,4	571,3	591,0	590,0	580,0

Poznámka: Údaje za rok 2000 sú predpokladané. Údaje o ťažbe zemného plynu sú vrátane ťažby ropných spoločností.

Prameň: Goskomstat RF, Ministerstvo palív a energetiky RF, TREND č. 13/2000, s. 10A.

Poznámky:

1. Pozri tabuľku č. 1.
2. *Moskovskij komsomolec* 17. 8. 1999.
3. Pozri tabuľku č. 2.
4. www.president.kremlin.ru.
5. Klasson, M.: *Neft' i gaz ostajutsa fundamentom ekonomiki. No on silno obvešal. Vremia MN*, 22. 6. 2000.
6. *Mladá fronta Dnes* 14. 8. 1997.
7. Drábek, I.: *Situácia Slovenska nie je prebrou. Pravda* 30. 6. 1997.
8. *Správa TASR: Rusko chce predat viac plynu a zbraní KSVE*, 30. 12. 1999.
9. Pozri poznámku č. 3.

Summary:

Karel Hirman: *Issues of Power Engineering Have the Key Position in Russia's Economy and Politics*

Stagnation of the economic reforms in the second half of the 90s caused the creation of a virtual economy, based on goods exchange. An extensive credit insolvency of individual economic subjects was reflected also in the diminished income of the state budget. Viktor Chernomyrdin's cabinet tried to solve this problem by new emissions of state guaranteed securities in foreign currency, bearing increasing interests. In 1997-1998 world oil and gas prices sunk, what decreased markedly the income in foreign currency of Russia. All these matters contributed first to the recall of V. Chernomyrdin from the post of the Prime Minister in the spring of 1998 and followingly to the outbreak of a financial crisis in August 1998. Russian state was not able to pay and cover its obligations and Russian rubel was devalued three times in a month. The increasing insolvency and feedback of the financial crisis handicapped also the key sector of Russian economy – power engineering. Russian oil companies and gas concern Gazprom very shortly restricted investments into the mining and opening new sources. This was recorded in a very negative way in 1999, when Russian economy begun to grow moderate. The limitation of electricity and gas delivery in the first half of 2000 interposed already also the central regions of Russia. President V. Putin is aware of the fact, that if he wants to prevent Russia of next default in the horizon of the year 2003, when the next larger parts of foreign credits are payable, and prevent Russian power engineering, economy and the whole state from collapse, he must renew financial flows to the economy. Sources of real money are to be obtained in the most rapid and easy way directly from the export of oil and gas, that is why he has to restrain the economic

power and political influence of owners of the corporations – Russian oligarchs.

The energetic crisis has an impact also on Russian foreign policy, Moscow will compensate the decreased Russian sources exploitation by import from the countries of Central Asia, first of all Kazakhstan and Turkmenistan. At the same time it strengthens its influence in the Caspian region and inhibits the building of alternative oil ducts and gas lines, that could transport the exploited raw materials to the European and world markets without any contact with the Russian territory. By the oil and gas export the Russian companies with the support of Russian Government will try to eliminate losses resulting from the increasing transit fees in Ukraine and from illegal quartering of the transported raw materials on Ukrainian territory. As long as Russia does not obtain the direct control about the transit network in Ukraine, it will try to build up alternative routes through Belarus. On the market of Central and East Europe Moscow will keep its current status of the main supplier of the energetic raw materials. The defense of Russian oil and gas companies interests has to become a priority of Russian foreign policy, like V. Putin said, under the condition, that the realization of their plans corresponds with the geostrategic interests of the country.*

* *summary: Soňa Časnochová*